

Bogucka, Maria

„Od narodzin do wieku dojrzałego. Dzieci i młodzież w Polsce. Część I: Od średniowiecza do wieku XVIII”, praca zbiorowa pod red. Marii Dąbrowskiej i Andrzeja Klondera, Warszawa 2002 : [recenzja]

Przegląd Historyczny 94/3, 353-355

2003

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

fowie (np. św. Tomasz Akwinu), uważali kastrację za drastyczny, ale skuteczny lek na pewne choroby. Co ciekawe, niejednokrotnie trudno dziś uchwycić jakiś logiczny związek między tym aktem a lecznymi przezeń przypadłościami, np. lysieniem albo artretyzmem. Można doszukiwać się jedynie związków pośrednich, np. wynikających z wierzeń na temat wyjątkowych właściwości skóry eunuchów itp.⁵ Pracę badacza, który chciałby głębiej przeanalizować ten temat, ułatwić może obszerne zestawienie referencji źródłowych na ten temat, dokonane przez Browego („Zur Geschichte”, s. 53–62).

Kolejnym niedostatkim pracy jest brak szczegółowej analizy relacji między kastracją (czy szerzej — zdolnością lub niezdolnością do współżycia seksualnego) a postrzeganiem osoby jako zdolnej do sprawowania władzy. Istnienie takich związków autorka sygnalizuje w kilku miejscach, jednak ich bliżej nie rozwija. Nie uwzględnia też w swojej pracy kategorii źródeł, w których temat ten został poruszony szczególnie wyraźnie, a mianowicie sag skandynawskich⁶.

Podsumowując należy stwierdzić, że mimo wspomnianych niedostatków praca Susan Tichel jest istotnym wkładem w rozwój badań nad różnymi aspektami średniowiecznej seksualności. Po raz pierwszy otrzymujemy w miarę pełny, naukowy obraz zagadnienia. Można mieć nadzieję, że zainspiruje to innych historyków do podjęcia nad nim dalszych badań, które pozwolą uzyskać jego jeszcze pełniejszy obraz.

Adam Krawiec
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza
Instytut Historii

Od narodzin do wieku dojrzałego. Dzieci i młodzież w Polsce. Część I: Od średniowiecza do wieku XVIII, praca zbiorowa pod red. Marii Dąbrowskiej i Andrzeja Klondera, Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Warszawa 2002, s. 324.

Książka zawiera referaty wygłoszone na sesji zorganizowanej wiosną 1999 r. w Instytucie Archeologii i Etnologii PAN i nawiązuje do relatywnie nowego nurtu badań, jakim są studia nad sytuacją dziecka i stosunkiem do dziecka w różnych epokach. Zapoczątkowało je ponad 40 lat temu klasyczne już dziś dzieło Philippe’a Arièsa, „L’enfant et la vie familiale sous l’Ancien Régime” (Paris 1960). W Polsce długi czas temu nie podejmowano, mimo że jeszcze przed wojną Stanisław Łempicki w 1938 r. widział jego potrzebę (S. Łempicki, „Dziecko w literaturze staropolskiej”, „Kurier Literacko-Naukowy” 1938, t. 2, z. 4). Dopiero w 2002 r. ukazały się u nas dwie znaczące pozycje z tego zakresu: książka badaczki poznańskiej, Doroty Żołądź-Strzelec, „Dziecko w dawnej Polsce” (Poznań 2002) oraz omawiane właśnie pokłosie sesji poświęconej dzieciom i młodzieży na ziemiach polskich od XI do schyłku XX w.

Tom, który właśnie otrzymaliśmy, obejmuje wieki XI–XVIII i zawiera 20 referatów, podzielonych przez redaktorów na trzy grupy tematyczne. Pierwsza, najobszerniejsza (s. 15–168), obejmuje 11 pozycji i dotyczy dziecka w środowisku rodzinnym. Omówiono różne aspekty sytuacji dzieci i młodocianych w rodzinach magnackich (Jerzy Kowalczyk, „Wychowanie hetmanica Tomasza Zamoyskiego w świetle wydatków z lat 1605–1608”; Urszula Augustyniak, „Wychowanie młodych Radziwiłłów na dworze birżańskim w XVII w.”; Teresa Zielińska, „Programy i metody pedagogiczne związane z osobą Hieronima Floriana Radziwiłła, 1715–1760”), szlacheckich (Michał Kopczyński, „Rodzinne gniazdo? Mieszkańcy dworów szlacheckich w XVII i XVIII w.”; Andrzej Pospiech, „Rzeczy dziecięce w inwentarzach pośmiertnych szlachty wielkopolskiej w XVII w.”), mieszczańskich (Urszula Sowina, „Wdowy i sieroty w świetle prawa w miastach Korony

⁵ Cf. M. Kuefler, op. cit., s. 286.

⁶ Ibidem, s. 291.

w późnym średniowieczu i wczesnej nowożytności”; Edmund Kizik, „*Kindelbier*. Chrzcziny w miastach Prus Królewskich w XVI–XVIII w.”; Maria Sierocka – Pośpiech; „Urodzenia i chrzty w siedemnastowiecznej Warszawie”), częściowo na dworze królewskim (Krystyna Turska, „Źródła do ubiorów dzieci Jagiellonów w XV i początku XVI w.”). Zabrakło prezentacji rodziny chłopskiej i sytuacji dziecka w środowisku wiejskim. Znalazły się natomiast dwa interesujące teksty wykraczające poza ogląd w ramach struktur społecznych, poświęcone analizie staropolskich poglądów pedagogicznych (Dorota Żołądź – Strzelczyk, „Wychowanie dziecka w świetle staropolskiej teorii pedagogicznej”; Dariusz Głowka, „Staropolscy kaznodzieje o wychowaniu dzieci”). Jak widać z powyższego przeglądu, autorzy skupili się głównie na okresie wczesnonowożytnym, średniowiecze przyciągnęło mniejszą uwagę, choć na pewno warto byłoby pokusić się np. o próbę ustalenia, co zmieniło się pod wpływem renesansu i humanizmu w życiu rodzinnym i w stosunku dorosłych do dziecka. Bardzo interesujący i nowatorski jest tekst Urszuli Sowiny, w którym jednak więcej uwagi poświęcono wdowom niż sierotom. Edmund Kizik i Maria Sierocka–Pośpiech zajęli się problemem narodzin i chrzcizn w wielkich miastach (Prusy Królewskie, Warszawa), przy czym Kizik interesuje to zagadnienie głównie od strony obrzędowości i reglamentacji obyczajowości, Sierocka–Pośpiech natomiast przedstawia zjawisko częściowo także z punktu widzenia demografii historycznej (struktura płci noworodków, urodzenia wielokrotne). Ten demograficzny typ spojrzenia charakteryzuje także studium Kopczyńskiego, który analizuje zaludnienie szlacheckiego dworu na podstawie rejestrów pogłównego i akt parafialnych, wprowadzając do swych rozważań także porównawczo pewne dane dotyczące rodzin chłopskich. Cenne jest tu zarówno odkrycie różnic regionalnych w ukształtowaniu profilu rodziny szlacheckiej, jak i konstatacja, że miała ona — wbrew rozpowszechnionym opiniom — charakter raczej nuklearny. Artykuł zawiera cenne dane statystyczne, dotyczące liczby potomstwa, grup wiekowych występujących w rodzinie, struktury płci, wieku uniezależniania się młodych ludzi.

Aż trzy artykuły przedstawiają wychowanie młodych magnatów (Tomasza Zamoyskiego, Hieronima Floriana Radziwiłła, młodych Radziwiłłów z linii birżańskiej), prezentując wielką troskę rodziców o ich zdrowie, ukształtowanie charakteru i edukację. Dwa prezentują staropolską teorię pedagogiczną w świetle poglądów i opinii pisarzy oraz kaznodziejów. Wszystkie przytaczane poglądy i opinie dowodzą znacznego rozsądku koncepcji pedagogicznych oraz starań o harmonijny, zarówno fizyczny, jak i umysłowy rozwój dziecka. W świetle przytaczanych przykładów nie może być mowy o braku emocjonalnego stosunku do dzieci, co suponowali niektórzy badacze zachodnioeuropejscy (Philippe Ariès, Lawrence Stone).

Dość obszernie przedstawione zostały warunki materialne wychowania dzieci. Informacji na ten temat dostarcza przede wszystkim artykuł zmarłego niedawno Andrzeja Pośpiecha, w którym autor wyłuskuje z inwentarzy pośmiertnych szlachty wielkopolskiej rzeczy dziecięce (ubranka, zabawki). Artykuł Krystyny Turskiej, omawiający źródła pozwalające odtworzyć odzież noszoną przez dzieci na dworze Jagiellonów, czy rozsiane w artykułach o wychowaniu magnatów zalecenia dotyczące ich diety, higieny, ćwiczeń fizycznych, czyni obraz egzystencji dzieci i młodzieży bardziej szczegółowym i konkretnym. Czytelnik otrzymuje w rezultacie lektury tomu przekaz wszechstronny, bogaty w detale. Wśród rozważań przewijają się nawet zagadnienia dotyczące tzw. *gender relations*, m.in. problem stosunku do narodzin chłopców i dziewczynek; przytaczane przykłady świadczą o podejściu zróżnicowanym, od akceptacji do rozczarowania pojawieniem się potomka płci żeńskiej. Trudno na tej podstawie sformułować generalną jednoznaczną odpowiedź na pytanie o postawy w tym zakresie.

Sześć artykułów omawia sytuację dziecka poza „rodzinnym gniazdem” (s. 169–268). Dwa z nich dotyczą problematyki opieki nad podrzutkami i sierotami w Polsce i Europie (Marian Surdacki, „Dzieci porzucone w społeczeństwach dawnej Europy i Polski”; Marek Słoiński, „Średniowieczny szpital dziecięcy we Wrocławiu”). Dariusz Piwoń omówił funkcje i ceremonialny rycerskiego pasowania na ziemiach polskich w XI–XVIII w. O ile jednak rytuał ten można w średniowieczu uznać za symboliczne zakończenie procesu uzyskiwania pełnoletności w warstwie rycersko–szlacheckiej, o tyle, jak wynika z wywodów autora, w XVI–XVIII w. stał się on wyróżnieniem nadawanym obcokrajowcom i zasłużonym mieszczanom. W związku z tym wykracza poza ramy tematu prezentowanego w tomie, nie łączy się z problematyką dzieciństwa i dojrzewania.

Mieści się natomiast dobrze w prezentowanym tomie artykuł Krzysztofa Borody, omawiający późnośredniowieczne kolegia studenckie w Krakowie, nawiązujący do warunków życia młodzieży studiującej. W zupełnie inny krąg społeczny, choć tematycznie sprawa jest pokrewna, przenosi studium Jerzego Trzosińskiego o sytuacji formalno–prawnej i materialnej oraz perspektywie awansu zawodowego uczniów cechów gdańskich w drugiej połowie XVII i w XVIII w. Szkoda, że autor skupił się na okresie kryzysu gdańskiego rzemiosła, co musiało mieć niekorzystny wpływ na położenie uczniów oraz ograniczył się do rzemieślników, rezygnując ze zreferowania

sytuacji uczniów w firmach kupieckich. Zajął się natomiast czeladnikami, którzy w tym czasie byli już w Gdańsku w dużej mierze dożywotnymi pracownikami najemnymi, ludźmi dorosłymi, czasem nawet żonatymi (przykłady sam zresztą podaje). Mamy tu więc znowu do czynienia z pewnym brakiem precyzji w formułowaniu tekstu i odstępstwem od głównego tematu — dziecka. Ostatni artykuł tej grupy, pióra Andrzeja Karpńskiego, „Wbrew prawu i moralności. Dziecko jako ofiara przemocy, agresji i deprawacji w miastach polskich XVI–XVIII w.”, dotyka sprawy, która nie było dotąd systematycznie badana przez polskich historyków, dobrze więc, że została podjęta. Autor prezentuje bogate wyniki kwerend archiwalnych z terenu większych miast polskich, uzupełniając je porównawczymi odsyłaczami do literatury międzynarodowej. Artykuł ten nie powinien być jednak znaleźć się w grupie studiów analizujących sytuację dziecka poza rodziną, gdyż mówi dużo o przemocy i okrucieństwie wobec dzieci właśnie w obrębie rodziny.

Najbardziej spójna tematycznie jest trzecia grupa studiów (s. 269–324), zawierająca artykuły poświęcone śmierci dziecka. Otwiera ją praca pary archeologów, Anny i Jacka Wzesińskich, omawiająca pochówki dzieci z XI–XII w. na cmentarzysku w Dziekanowicach, niedaleko Ostrowa Lednickiego. W epokę wczesnonowożytną przenosi nas artykuł Hanki Żerek-Kleszcz, omawiający śmierć dziecka jako zjawisko kultury staropolskiej. Jego uzupełnienie i rozwinięcie stanowi studium Joanny Dziubkowej, dotyczące wizerunku dzieci na portretach trumiennych. Wszystkie trzy studia, choć każde z innego punktu widzenia i na podstawie innego typu źródeł, prezentują zgon i pogrzeb dziecka w kontekście społecznym, obrzędowym i religijno–emocjonalnym. Jest to pierwsza tego typu próba w polskiej historiografii.

Na omawiany tom złożyły się prace historyków, archeologów, historyków sztuki. Zastosowano w nich różne metody badawcze, właściwe dla tych gałęzi nauki, stąd zróżnicowane podejście do badanych spraw. Mimo że książka nie stanowi wyczerpującej monografii, lecz zbiór studiów szczegółowych, to jednak dotyka większości zagadnień związanych z narodzinami, egzystencją i zgonem dziecka. Odtworzono również jego miejsce w rodzinie i społeczeństwie, ukazano też więzi emocjonalne łączące dorosłych z ich potomstwem. Zbyt mało miejsca poświęcono w tomie wiekom średnim i ich specyfice, a z perspektywy społecznej — dziecku chłopskiemu. Nie ma też odpowiedzi na pytanie, jak kształtowała się sytuacja dziecka w rodzinach niekatolickich i nieprotestanckich — a więc w rodzinach prawosławnych, Żydów, Ormian. Nie został również rozwinięty kontekst europejski — w większości studiów brak elementów komparatystycznych. Te luki zapełnią z pewnością dalsze badania nad problematyką dzieciństwa, nad pojmowaniem i przeżywaniem tego fragmentu ludzkiego życia. Omawiany tom stanowi cenny początek a zarazem inspirację na przyszłość. Dobrze, że każde studium zostało zaopatrzone w streszczenie angielskie, w wersji angielskiej podano także spis treści. W ten sposób książka będzie mogła wejść w pewnym zakresie także do obiegu międzynarodowego.

Maria Bogucka
Polska Akademia Nauk
Instytut Historii

Aleksander Grzegorz Turczyk, *Historie sochaczewskie*, Sochaczew 2001, s. 108, il. 34; idem, *Z Ziemi Sochaczewskiej*, Sochaczew 2002, s. 130, 41 il.

Sto trzydzieści lat temu zaczął rozwijać się na ziemiach polskich ruch regionalistyczny, który rozbudził zainteresowanie otaczającym środowiskiem przyrodniczym, zabytkami i przeszłością. Obok istniejących kolekcji prywatnych — obrazów, monet, wyrobów rzemiosła artystycznego — zaczęto organizować nie tylko okazjonalne wystawy, ale i zbiory muzealne. Zwrot ku historii ojczystej i jej popularyzacja miały duże znaczenie w zaborze rosyjskim, zrozumiałe wobec narzuconych ograniczeń i represji popowstaniowych. Przykładem ówczesnego autora i zbieracza „starożytności krajowych” jest Zygmunt Gloger, jego „Encyklopedia staropolska”, „Geografia historyczna ziem dawnej Polski”, opisy wycieczek w zbiorze „Dolinami rzek” oraz setki artykułów w czasopiśmie.